

DENETİM KARARLARINI ETKİLEYEN BİLİŞSEL ÖNYARGILAR

Alper KARAVARDAR*
Gülşah KARAVARDAR**

ÖZET

Denetçi bağımsızlığı denetçilerin herhangi bir etki olmaksızın, denetim süreci sonunda ulaştıkları mesleki yargılarını ifade edebilmeleri için bir önkoşuldur. Bilişsel önyargılar, karar alma durumundaki bireylerin rasyonellikten sapmalarına neden olan psikolojik kısa yollardır. Bu çalışmada, denetim süreci içinde denetçilerin karar alma süreçlerini etkileyen bilişsel önyargı tipleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında literatürde sıklıkla ele alınan dokuz önyargı tipi incelenerek, bu önyargılar hakkındaki algılamaların artan deneyimle değişim gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla dört farklı gruba (denetim dersi alan üniversite öğrencileri, 0-3 yıl tecrübeli denetçiler, 4-6 yıl tecrübeli denetçiler ile 7 yıldan fazla tecrübeye sahip denetçiler) anket uygulanmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca cinsiyetin bilişsel önyargılar konusunda farklı algılamalara yol açıp açmadığı da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Denetim, Bilişsel Önyargılar, Denetçi, Denetim Tecrübesi, Denetçi Bağımsızlığı, Denetim Kararları.

ABSTRACT

COGNITIVE BIASES THAT AFFECT AUDIT DECISIONS

Auditor's independence is a prerequisite to express their professional judgments at the end of the audit process, without any effect. Cognitive biases are psychological shortcuts that make individuals who need to take decisions veer from rationality. In this study, types of cognitive biases that affect decision-making process of the auditors in the audit process are discussed. The study examined nine biases which are frequently discussed in the literature and it examined perceptions about those bias types whether they change according to experience. For this purpose, a survey was carried out for four different groups (university students who took auditing course, independent auditors who have 0-3 years auditing experience, independent auditors who have 4-6 years auditing experience and independent auditors who have more than 7 years auditing experience. This study also examined the gender differences on the perceptions about cognitive biases.

Keywords: Auditing, Cognitive Biases, Auditor, Auditing Experience, Auditor's Independence, Auditing Decisions.

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İşletme Bölümü (akaravardar@yahoo.com)

** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İşletme Bölümü (gkaravardar@yahoo.com)

Giriş

Denetim sürecinin başarısı denetçi bağımsızlığına doğrudan bağlı olup denetçiler ve denetim müşterileri arasındaki ilişkinin niteliğine vurgu yapan, bir ön koşuldur. Finansal tablolarda yer alan, denetçiler tarafından belirlenmiş herhangi bir yanlış beyanın denetçiler tarafından finansal tablo kullanıcılarına raporlanması, denetçilerin bağımsız hareket edebildiklerine ilişkin kanaatleriyle ilişkili bir konudur. Denetçilerin tarafsızlıklarını etkileyebilecek muhtemel faktörlerin tarafsız bir değerlendirmesi denetim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Denetçi bağımsızlığı, meslek mensuplarının tarafsızlıklarını ve dürüstlüklerini olumsuz yönde etkileyebilecek her türlü durum ve koşulları içine alan geniş bir çerçevede değerlendirmeyi gerektiren bir tanımlamadır. Denetçi bağımsızlığını düzenleyen uluslararası tanımlayıcı çerçevelerde, “örneğin Birleşik Krallık (Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW), 1997), A.B.D (Securities and Exchange Commission (SEC), 2000), Kanada (International Civil Aviation Organization (ICAO), 2002), Avustralya (The Institute of Chartered Accountants in Australia (ICAA), 2002)”, genel olarak kişisel çıkar tehdidi, kendi kendini denetim tehdidi, taraf tutma (yandaşlık) tehdidi, yakınlık (samimiyet) tehdidi ve gözdağı (sindirme) tehdidinin ön plana çıktığı görülmektedir. Yakınlık tehdidi, 2002 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’nü alan Daniel Kahneman tarafından ortaya konan “bilişsel yanlılık (ön yargı)” terimi ile yakın bir ilişki içerisinde olduğundan, denetim çalışmalarında önyargı ayrı bir biçimde ele alınması gereken bir meseledir. Karar alma durumundaki bireyler açısından bakıldığında ön yargıların kişiler üzerinde sistematik bir etkisinin mevcut olduğu ve belirsizlikle başa çıkmada sıklıkla başvurulmuş bir bilişsel kısa yol olduğu görülmektedir. Karar alıcıların sezgilerine dayanmak suretiyle daha önce edindikleri bazı bilgi ve tecrübeler ışığında eldeki bilgileri yorumlayarak olayları değerlendirmeleri bireylerin rasyonellikten uzaklaşmalarına ve sistematik yargı hatalarına neden olabilmektedir. Sezgilere dayalı karar alma her ne kadar karar alma sürecini hızlandırırsa da yapısal bakımdan duygusal ve karmaşık değerlendirmelerdir. Bilişsel ön yargıların meslek mensupları ve meslek adayları açısından ne kadar bilindiği ve nasıl dikkate alındığı konusu üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu çalışmada denetçi bağımsızlığına olumsuz etki eden bilişsel önyargıların neler olduğu, artan mesleki bilgi ve deneyim sonrasında bu önyargılar konusundaki algılamaların zaman içinde değişip değişmediği, meslek mensuplarının önyargı algılamalarının cinsiyet ile ilişkili olup olmadığı hususları ele alınmıştır.

Denetçi Bağımsızlığı ve Bilişsel Önyargılar

Bağımsızlık kavramının kesin olarak tanımlanmanın ne kadar zor olduğu bu konuya yönelik çalışmalar incelendiğinde açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Antle, 1984: 1; Schuetze, 1994: 69; Beattie ve Fearley, 2002: 4);

- Bağımsızlık, keşfedilen bir bozulmayı raporlamanın koşullu olasılığıdır (DeAngelo, 1981: 186),
- Bağımsızlık, müşteri baskısına direnme yeteneğidir (Knapp, 1985: 202),
- Bağımsızlık zihinsel bir durumdur, bir tutumdur (American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), 1992; Moizer, 1994: 19) (Schuetze, 1994: 71),
- Bağımsızlık, anahtar olan dürüstlük ve güvenilirlik nitelikli karakterin bir fonksiyonudur (Magill ve Previts, 1991:71),
- Bağımsızlık, kabul edilemez bir ön yargı riskini oluşturan çıkarların yokluğudur (AICPA, 1997),
- Bağımsızlık, bir denetçinin ön yargısız denetim kararları verme yeteneğini, makul olarak tehlikeye atması beklenebilecek veya tehlikeye atan baskılardan ve diğer faktörlerden özgürlük demektir (Independence Standards Board (ISB), 2000)

Denetim literatüründe görünürde (algılanan) ve gerçekte (fiili) bağımsızlık olarak adlandırılan bu betimleme benzer şekilde International Federation of Accountants'ın (IFAC) Etik Kuralları'nda da yer almaktadır. IFAC'a göre bağımsızlık iki kısımdan oluşan bir tanımlamadır. Bağımsızlık (The International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA), 2015, Etik Kurallar Kısım 290.6);

a) *Aklın bağımsızlığı (Düşünce bağımsızlık)*, denetçilerin mesleki yargılarını tehlikeye atan etkilerden etkilenmeksizin, ulaştıkları bir sonucu ifade etmelerine müsaade eden bir zihin durumu olup denetçilerin mesleki şüphecilik, tarafsızlık ve dürüstlük ilkeleriyle hareket edebilmelerine izin verir,

b) *Görünüştaki bağımsızlık (Görünümde bağımsızlık)*, bir denetim firmasının veya bir güvence ekibinin veya denetimin bir üyesinin göstermeleri gereken mesleki şüpheciliğin, tarafsızlığın veya dürüstlüğün tehlikeye düşmesi ile ilgili tüm spesifik durumların ve koşulların ağırlığı hakkında, makul ve bilgili üçüncü tarafların bir karara varmalarını ve

denetçilerin bu çok önemli olan durum ve koşullardan kaçınmalarını sağlar.”

Bağımsızlık ile ilgili kavramsal çerçeve yaklaşımının muhasebe meslek mensuplarınca uygulanması için; (IESBA, 2015, Etik Kurallar Kısım 290.7)

- a) Bağımsızlığa yönelik tehditler tanımlanır,
- b) Tanımlanan tehditlerin önemi değerlendirilir,
- c) Tehditleri elimine etmek veya kabul edilebilir bir düzeye indirmek için, zorunlu olduğunda, koruyucu önlemler uygulanır

IFAC’ın bağımsızlık tanımı, uluslararası ve ulusal mesleki standartlar ile etik kuralların belirlediği bir çerçeve içinde yer almaktadır. IFAC, profesyonel bir muhasebecinin altı temel prensibe riayet etmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre bağımsızlık, bir denetçinin dürüstlük (Etik Kural, Kısım 110), tarafsızlık (Etik Kural, Kısım 120), profesyonel yetkinlik ve mesleki özen (Etik Kural, Kısım 130) gizlilik (Etik Kural, Kısım 140) ve profesyonel davranış (Etik Kural, Kısım 150) prensiplerine bağlı kalması durumunda dolaylı olarak sağlanır (International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA), 2015). IFAC, bir yasal denetim çalışmasında bu prensiplere bağlı kalınarak denetim sürecinin yürütülmesinin, denetçi ile denetim firmasının sorumluluğu olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle denetçi ve denetim firması, kabul edilebilir bir düzeyde, bağımsızlık üzerindeki her hangi bir tehdidin olmadığını veya var olan tehditlerin azaltıldığını kanıtlayan politikalar ve prosedürleri, kendilerini müdafaa edebilmeleri için belgelendirmek ve bunları dikkate almak zorundadır (IESBA, 2015, Kısım 100. 7-16; Avrupa Komisyonu, 2002). IFAC, muhasebe meslek mensuplarının çalışmaları esnasında söz konusu ilkelere riayet etmeye yönelik belirli tehditleri oluşturabilecek çeşitli durumlarla karşılaşabileceklerini belirtmektedir. IFAC’a göre söz konusu tehditleri oluşturan muhtemel tüm durumları ve bu durumlar için uygun belirli aksiyonları tanımlamak imkânsız olup ayrıca çalışmaların doğası farklı olabildiğinden farklı önlemlerin uygulanmasını gerektiren farklı tehditlerin mevcudiyeti söz konusudur. Bu nedenle IFAC belirlediği Etik Kurallar’ın temel ilkelere yönelik tehditlere işaret eden ve onların muhasebeciler tarafından tanımlanmasını ve değerlendirilmesini gerektiren kavramsal bir çerçeve olduğunu ifade etmektedir (IFAC, 2015, Kısım 100.7).

2002 yılında A.B.D.’de çıkan Sarbanes-Oxley (SOX) Yasası, Enron vakası ile bağlantılı olarak, denetçi bağımsızlığının temini için denetim firmalarının bağımsız denetim çalışmaları yürüttükleri müşterilerine denetim-dışı hizmetler sağlanmalarını yasaklamıştır. Bir gereksinim olarak denetçi bağımsızlığının

sağlamlaştırılmasına yönelik benzer bir kısım düzenleme Avrupa Komisyonu tarafından tıpkı bir aşı gibi onun sağlamlaştırılmış (pekiştirilmiş) bağımsızlık gereksinimlerine cevap olarak, Avrupa Komisyonu tarafından ele alınmıştır (Avrupa Komisyonu, 2006). Avrupa Komisyonu 2006 yılında hazırladığı Tavsiye Kararı'nda denetim-dışı hizmetlerin sağlanması, şarta bağlanmış denetim ücretleri, nispi olarak yüksek veya düşük denetim ücretleri gibi bir kısım denetçi bağımsızlığıyla alakalı meseleyi IFAC'ın bağımsızlık tanımlamasıyla bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006):

“Bir Yasal Denetçinin bağımsız olma şartı şunların her ikisine birden işaret eder:

- Aklın bağımsızlığı, yani eldeki denetim görevi ile alakalı tüm mütalaaları dikkatle değerlendiren bir ruh halidir ve
- Görünüşteki bağımsızlık, yani bir makul ve bilgili üçüncü tarafın, yasal denetçinin tarafsız davranma yeteneğini sorgulaması (sorgular durumu) hakkındaki çok önemli olan gerçeklerden ve koşullardan kaçınmasıdır. Bağımsızlık, yasal denetçiler açısından her hangi bir tür bağımlılığa yol açacak şekilde görünebilecek tüm ekonomik, finansal ve diğer ilgililerden bağımsız olma durumu olmakla beraber, yasal denetçinin mutlaka erişmesi gereken (ki böyle bir durum açıkça imkânsızdır çünkü herkes bir kısım bağımlılığa veya diğer bir kişi ile bir kısım ilişkiye sahiptir) kesin bir standart değildir.”

Avrupa Komisyonu'nun bu ifadelerinden de görülebileceği üzere denetçi bağımsızlığını, kapsamı kişiden kişiye veya durum ve koşullara bağlı olarak değişiklik gösteren, göreceli ve kısmi bir bağımlılığın tabii kabul edildiği bir durum olarak tanımlamaktadır. SEC 2001 yılında yayınladığı “*Son Kural: Komisyonun Denetçi Bağımsızlık Gereksinimlerinin Revizyonu*”nda, gerçekte bağımsızlık meselesini, denetçilerin zihinsel durumunun direkt bir kanıtı olarak tarif etmiştir (SEC, 2001, Bağımsızlık standardı 2. ve 3. Paragraflar).

Kanada'da bağımsızlık konusu, mali müşavirlerin, kendi tarafsızlık ve dürüstlükleri üzerinde baskı oluşturabilecek (akla gelebilecek tüm durumları kapsayan) koşullara maruz kalmaları durumunda kendi mesleki uygulamalarını yapmalarının ve kendi meslek topluluklarının işlerine katılımlarının yasaklanması şeklide ele alınmıştır. Kanada'nın bağımsızlık çerçevesi, mali müşavirlerin, müşterinin işleri açısından bir çıkar ya da ilişkiyi etkileyen her hangi bir etkiden tamamıyla bağımsız olmalarının uygulamada zor olabileceğini de dikkate almaktadır (ICAO Kural 204.1: Mesleki Davranış Kuralları). Kanada uygulamasında denetçilerin görünüşteki ve gerçekteki bağımsızlıkları etik kurallar içinde

tanımlanmaktadır. Buna göre, bir denetim görevine katılan veya onu gerçekleştiren bir meslek mensubu a) herhangi bir güvence görevinin koşulları altında bir yazılı iletişim yayınlar ve b) makul bir gözlemci açısından bakıldığında, meslek mensubunun kişisel yargısını veya tarafsızlığını bozacak, görev ile ilgili çıkar ya da ilişki, yâda her hangi bir etkiden bağımsız olarak özelliği denetim prosedürlerinin uygulama sonuçlarına dair bir rapor yayınlamalıdır. Burada amaç, kamuya mali müşavirin her hangi bir çıkar çatışmasından bağımsız olduğuna dair güvence sağlanmaktadır. Meslek mensubu, makul bir gözlemcinin, bir müşterinin mali müşavirin yargı bağımsızlığına yönelik kabul edilemez tehdidi ile mali müşavir arasındaki belirli bir ilişkinin olup olmadığına ilişkin kanaati ile bağımsızlığın mevcudiyetini test etmekte olup sadece bu şekilde kamu, mali müşavirin dürüstlüğüne ve tarafsızlığının sürdürdüğüne inanabilir. Bu tanımlamadaki makul bir gözlemci ifadesi mesleki özen, tarafsızlık ve dürüstlük ile yargısını uygulayan, muhasebecinin bilmesi gereken veya bildiği gerçeklerin bilgisine sahip, varsayımsal bir birey olarak kabul edilmelidir (Etik Kuralları Biçimlendiren İlkeler, Önsöz).

Avustralya Mali müşavirler Birliği bağımsızlık kelimesinin kullanımının yanlış anlaşılmalara neden olabileceğine işaret ederek bağımsızlığın, mesleki bir yargıyı oluşturan bir kişinin tüm ekonomik finansal ve diğer ilişkilerden bağımsız olması hakkında, gözlemcilere yol gösteren düşünce olduğunu belirtmektedir (IFAC, 8, 9; Avustralya 12. Prensip). Buna göre düşüncede bağımsızlık, mesleki şüphecilik ve tarafsızlığı gerçekleştirmek ve dürüst bir biçimde hareket etmeye izin veren, mesleki yargıyı tehlikeye düşüren etkiler tarafından etkilenmeksizin bir denetim görüşü hükmüne izin veren bir zihin durumudur (IFAC, 8, 8; Avustralya 14. Prensip). Görünümde bağımsızlık ise, uygulanan önlemlerde dahil olmak üzere tüm ilişkili bilgiye sahip bilgili bir üçüncü tarafın, denetim firmasının veya güvence ekibinin bir üyesinin dürüstlüğüne, tarafsızlığına veya mesleki şüpheciliğinin tehlikeye düştüğü konusunda makul bir sonuca varmasına neden olacak makul bir o kadar da önemli olan gerçekler ve koşullardan kaçınma olarak tanımlanmaktadır (IFAC, 8, 8; Avustralya 14. Prensip).

Yakınlık tehdidi, 2002 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan Daniel Kahneman tarafından ortaya konan "*bilişsel yanlılık (ön yargı)*" terimi ile yakın bir ilişki içerisinde olduğundan denetimde önyargı ayrı bir biçimde ele alınması gereken bir meseledir. Kahneman ve Tversky (1979: 263-291) karar alıcıların psikolojik sezgiler veya içinde buldukları psikolojik yapının etkisiyle karar almada her zaman akılcı davranmadıklarını çoğunlukla kısa yollardan faydalandıklarını belirtmişlerdir. Karar alma durumundaki bireylerin rasyonellikten sapmaları, ekseriyetle bireylerin karar alma sürecinde bilişsel

psikolojinin ön plana çıkmasının bir sonucudur. Bireylerin her zaman kendi çıkarlarını, faydalarını maksimize edecek rasyonel kararları almalarını gerektiren birçok durumda, bireylerin belirsizlik altında karar alma mekanizmalarının rasyonaliteden uzaklaştıkları görülmektedir. Karar alma durumundaki bireyler açısından bakıldığında sınırlı rasyonellik kullanımı söz konusu olup ön yargıların kişiler üzerinde sistematik bir etkisi mevcuttur.

Bireyler çeşitli zaman, karmaşıklık, sınırlı bilgi, harcanan çabanın azaltılmaya çalışılması vb. nedenlerle karşılaştıkları sorunların çözümünde bilişsel kısa yollar kullanmakta, bu amaçla yoğun olarak deneyimlerine, sezgilerine dayanma eğilimi göstererek, eldeki bilgileri daha önce öğrenilen başka bilgilerle değerlendirerek, yorumlayarak geleceğe dair olasılıkları kurgularlar. Karar almada sezgilere dayanmak, süreç bakımından hızlı olmakla birlikte duygusal ve karmaşık bir değerlendirmedir (Karavardar, 2016: 195). Bu nedenle ön yargılar olasılık teorisine karşıt bir biçimde bireylerin yargısal hatalar yapmalarına neden olabilmektedirler.

Bilişsel yanlılıklar (önyargılar) çeşitlilik gösterirler. *Doğrulama yanlılığı* (*doğrulamaya ön yargı*), önceden edindikleri ve doğruluğuna inandıkları bilgileri dikkate alarak karşıt bilgileri akılcı bir değerlendirmeye tabii tutmamalarıdır (Cherry, 2015: 10). Doğrulamaya ön yargı, bireylerin başlangıçtaki düşüncelerini destekleyen bilgiyle ilgilenmeleri ve yeni bilgiye daha az ilgi göstermeleridir (Döm, 2003: 43). Bir diğer ifade ile geçmiş seçimlerimizi doğrulayan bilgiyi arama ve seçimimizle çelişen bilgiyi görmezden gelme eğilimidir (Rubbins ve Judge, 2013: 166). *Ortak yanıtlar etkisi* (*Sürü psikoloji yanlılığı*), bireylerin kendi tutum ve davranışlarını, içinde bulunduğu grubunun çoğunluk kısmının değerlendirmelerine paralel biçimde görme, yorumlama ve değerlendirme eğilimidir. *Kendine göre değerlendirme etkisi*, bireylerin başarı elde etme durumunda, bunun kendileri dolayısıyla olduğunu ancak tersi durumda yani başarısızlık durumunda bunun başka nedenlerle gerçekleştiği yönündeki açıklama getirme eğilimidir (Cherry, 2015: 24). *Bulunabilirlik yanlılığı* bireylerin yargılarını bulunabilen bilgiyle temellendirme eğilimidir. *Çıpalama yanlılığı*, bireyin ilk gelen bilgiye takılı kalarak sonrasında gelen bilgilere yeterli derecede adapte olmama eğilimidir. *Bağlılık gösterme önyargısı*, bireylerin karşılarındaki olumsuz bilgiye rağmen önceki kararına aşırı derecede bağlanma durumudur (Rubbins ve Judge, 2013: 166). *Aşırı güven yanlılığı*, bireylerin sahip oldukları bilgilere çok fazla değer vererek kendi fikirlerine fazlasıyla güvenmeleri ve bunları pekiştirmeye eğilimli olmalarıdır. Düşünsel ve kişiler arası yetenekleri zayıf olan bireyler, kendi performans ve yeteneklerini sahip olduklarından daha yüksek düzeyde olduğuna inanmaya en eğilimli grupturlar (Rubbins ve Judge, 2013: 166).

Rubbins ve Judge (2013: 166-202) karar almayı etkileyen faktörleri bireysel farklılıklar ve örgütsel kısıtlar olarak ikiye ayırmaktadır. Rubbins ve Judge (2013: 166-202) bireysel farklılıkları kişilik, cinsiyet ve zihinsel yetenek örgütsel kısıtları, performans değerlendirme, ödüllendirme sistemleri, resmi kurallar, sistemin getirdiği zaman kısıtları ve geçmiş olaylar olarak sınıflandırmışlardır. Onlar karar alma süreci içinde üç etik kriter tanımlamaktadırlar. Bunlar; faydacılık kıstası, mahremiyet, ifade özgürlüğü ve kanuni haklar gibi temel insan hak ve özgürlüklerine dayanarak karar alma kıstası ve adil olarak veya en azından belirli bir oranda adaletin uygulanması veya kazançlarla maliyetin eşit şekilde dağıtılması kıstasıdır (Rubbins ve Judge, 2013: 166-202).

Knapp ve Knapp (2012: 202-211), Kahnemen ve Tversky'nin (1979) çalışmalarına atıf yaparak denetçilerin denetim süreci içinde çeşitli ön yargılandıklarını belirtmişlerdir. Knapp ve Knapp (2012: 202-211) denetçilerin üç sorumluluğuna işaret etmektedirler. Onlara göre, denetçilerin birinci sorumlulukları, neredeyse kesin bir biçimde ön yargılardan etkilenen üçüncü tarafların aldıkları kararların geniş bir yelpazesini değerlendirmektir. İkinci olarak, denetçiler bilişsel ön yargıların, denetim süreci boyunca verilen birden çok katmandaki kararları nasıl etkilediğini dikkate almalıdırlar. Bir diğer ifade ile denetçiler, kendi yargılarını etkileyen bilişsel ön yargıların tiplerin farkında olmalıdırlar Son olarak bilişsel ön yargılar bir denetçinin performansının kalitesi üzerinde hüküm veren üçüncü tarafların karar verme sürecini ayrıca etkileyebilir. Knapp ve Knapp (2012: 202-211) denetçilerin kararlarını etkileyen karar almada onay önyargısı, mevcudiyet önyargısı, aşinalık önyargısı, çıpalama ve düzeltme önyargısı, belirsizlikten kaçınma, çerçeveleme önyargısı, ağıl önyargısı, rasyonel olmayan genişleme önyargısı ve yanlış konsensüs önyargısı olarak saymışlardır. *Onay önyargısı*, bir kişinin kanaatleri, araştırma hipotezleri veya diğer beklentilerini teyit edecek lehte kanıt arama eğilimidir. *Mevcudiyet önyargısı*, karar alıcıların bir hadise hakkında nasıl kolayca bir olay veya misali hatırladıklarına dayalı olarak bir olayın olasılığını tahmin etme veya projeksiyon yapmalarıdır. *Aşinalık önyargısı*, bireylerin geçmişte yüzleştikleri bir karar verme içeriğine benzer veya özdeş yeni bir karar verme içeriğinde aynı karar alma alternatifini seçme eğilimleridir. *Çıpalama ve düzeltme önyargısı*, bir bireyin son olarak tahmin edilen bir değere ulaşmak için sonradan düzeltilmiş bir başlangıç değerinden başlayarak bir sayısal tahmine ulaşmak zorunda olduğu durumlarda geçerlidir. Bu gibi durumlarda başlangıç çıpasından yapılan düzeltmeler yetersiz olma eğilimindedir. *Belirsizlikten kaçınma*, belirsizlik içeren karar alternatifleri ve durumlardan hoşlanmayan karar vericiler bu durumdan kaçınma eğilimleridir. *Çerçeveleme önyargısı*, sonradan seçilen karar alternatifi etkileyebilecek bir karar

ile ilişkili mevcut bir bilgiyi kullanma biçimidir. *Ağıl önyargısı*, bir kişi ya da nesnenin gözlenen veya bilinen özeliğinin, bir bireyin pozitif veya negatif olarak kişi veya nesne hakkındaki diğer özelliklerini etkilemesi eğilimidir. *Rasyonel olmayan genişleme önyargısı* bir karar alıcının geçmişteki rasyonel kararlarını haklı çıkarmak için rasyonel olmayan kararlar alma eğilimi. *Yanlış konsensüs önyargısı*, karar alıcıların kendileriyle hemfikir olan diğer bireylerin derecesini abartma eğilimidir (Knapp ve Knapp, 2012: 202-211).

Onay önyargısı, denetçilerin bir hesap bakiyesi ya da mali tablo ögesi altında yatan bir yönetim iddiası araştırılırken, iddianın önemli derecede doğru olup olmadığı hakkında zihinsel bir hipotez oluşturmak durumunda olup, tipik olarak verilen iddianın geçerli olduğu varsayımı altında kendi testlerini yapmaya başlamalarıdır. Yapılan araştırmalar denetçilerin kendi beklentilerini reddetmekten ziyade beklentilerini teyit edici kanıtları araştırmaya yatkın olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu önyargı denetçilerin, verilen bir iddiayı destekleyen müşteri yönetiminin gösterimlerini (yönetimin iddiasının geçersiz olduğu yönündeki güçlü kanıtların reddederek) kabul etme istekliliği vasıtasıyla kendini göstermektedir. Onay Önyargısına örnek olarak bir tıbbi cihaz üreticisi olan United StatesSurgical Corporation (USSC) vakası verilebilir. USSC'nin denetimi esnasında bir denetim takımı, işletmenin rutin üretim masraflarını kapitilize ettiğini düşündüren kanıtlar (USSC söz konusu rutin üretim masraflarını, yeniden örgütlenme masrafları olarak uzun vadeli varlık hesaplara aktarmıştır. USSC yönetimi böylelikle şirketin faaliyet sonuçlarını abartmıştır) toplamasına rağmen denetçiler orta ve yüksek düzeyli yöneticilerin kapitilize edilen masrafların üretim giderleri olmadığı yönündeki tekrarlanan ifadelerini kabul etmişlerdir. Benzer bir durum PennyDrugStore vakasındadır. Bir eczane zinciri olan şirketin denetçileri fiziksel stok sayım sonuçları dâhil olmak üzere işletmenin yılsonu stok bakiyesinin önemli derecede abartıldığına işaret eden kanıtlar toplamalarına rağmen işletme yöneticilerinin fiziksel stok verisinin doğru olamayacağı yönündeki ısrarları sonucu denetimin tamamlanması sonrasında stokların tekrar sayılması hususunda anlaşmışlardır ve denetçiler bu duruma rağmen stokların değerini imzalamışlardır (ancak müteakiben yapılan yeniden sayımda yılsonu stok hesaplarının önemli derecede abartıldığı görülmüştür) (Knapp ve Knapp, 2012: 202-211).

Mevcudiyet önyargısı, Kahneman ve Tversky'nin (1979: 263-291), karar alıcıların verilen bir olayın olasılığını tahmin etmek hususunda, karar alıcıların kolaylıkla örneklendirebilecekleri hafızalarında mevcut kullanılabilir durumda olan bir olaydan yararlandıkları saptamasına dayanmaktadır. Burada önemli olan husus karar alıcıların hafızalarında kullanılabilir bir örneğin mevcudiyetidir. Bu önyargı denetçilerin, her bir denetim görevinde uygulamaları gereken mesleki

şüphencilik prensibinin etkisini hafifleterek, bir denetim müşterisinin hileli düzenini ortaya çıkarmalarını daha az olası hale getirebilir çünkü denetçilerin ekseriyetinin zihinlerinde bir berrak ve canlı bir kopyası mevcut değildir ve hileli müşteri nadiren karşılaşılan bir olaydır. 1980’lerde yaşanan New York merkezli bir elektronik perakendecisi olan CrazyEddieInc. ve sahibi EddieAntar bu önyargıya tipik bir örnektir. Antar büyük bir muhasebe hilesiyle, işletmenin hızlı bir biçimde gelirler ve karlarını arttırdığında kariyerleri boyunca bu boyutta bir dolandırıcılıkla karşılaşmayan denetçilerin zihinlerinde bu tarz bir dolandırıcılığın mevcut bir zihinsel planı bulunmamaktaydı (Knapp ve Kanpp, 2012: 202-211).

Çıpalama (demir atma) ve düzeltme önyargısı, bir hesabın denetimine atanan bir denetçinin açık veya örtülü bir biçimde hesabın parasal değerine ilişkin bir beklenti veya zihinsel bir çıpa kumasıdır. Denetçi hesap ile ilgili değerlendirme iddiasının doğruluğuna ilişkin kanıtlar toplar ve daha yüksek veya daha düşük beklenen bakiyeyi ayarlar. Psikolojik araştırmalar, bir başlangıç çıpasından uzakta kalan bir karar verici tarafından yapılan bu ayarlamaların yetersiz olma eğilimi içinde olduklarını göstermektedir. Bir diğer ifade ile karar vericiler kanıt toplama süreci boyunca ilerledikçe onların başlangıçtaki tahmin veya beklentilerini sabitleştirme eğilimi içindedirler. Denetçiler örneğin alıcılar, stoklar, kredi portföy değerlemeleri gibi özellikle muhasebe tahminlerini denetlerken çıpalama ve düzeltme önyargısına dönük bir şekilde görünürler. Bazı durumlarda denetledikleri şirketin denetim öncesinde yaptıkları hesaplarla ilgili tahminlere demir atma eğilimi içinde olurlar. JustforFeetInc. vakası buna örnek olarak verilebilir. SEC, bir atletik ayakkabı perakende firması olan JustforFeetInc.’de denetçilerin, işletmenin eskiyen stoklarıyla ilgili karşılıklarını düşük gösterdiğini işaret eden denetim kanıtlarıyla karşı karşıya kaldıklarında, belirgin bir biçimde artış gösteren söz konusu karşılık konusunda işletmeye inanarak başarısız oldukları eleştirisini yapmıştır. JustforFeetInc.’in denetçileri başlangıçta karşılık hesabını arttırmak için bir denetim düzeltmesi sunmuşlar ancak daha sonra, nihayetinde müşterilerinin hesaplarda makul olma ilkesini sürdürdüğünü kanaati ile hesabın denetim öncesi bakiyesini, direnmeden, kabul etmeye karar vermişlerdir. JustforFeetInc. vakasında işletme yönetiminin kasten ve önemli derecede karşılık hesabını düşük gösterdiği ortaya çıkmıştır (Knapp ve Kanpp, 2012: 202-211).

Belirsizlikten kaçınma, bir karar alma senaryosundaki belirgin bir belirsizliğin çoğunlukla bireylerin rahatsız hissetmelerine neden olması durumunun sonucudur. Kesin veya belirli bir sonucun olmadığı bir karar alternatifinin seçilmesi stresi arttırabileceği veya uzatabileceği için, belirsizliğin yarattığı stresi ortadan kaldırmak için insanlar çok çabuk karar alma ve keskin hatlara sahip karar alternatiflerini seçme eğilimi gösterirler. Beklenebileceği üzere hızlı karar verme sıklıkla hatalı sonuçlar üretmektedir. Belirsizlikten kaçınmanın

nadir örneklerinden biri olan ESM GovernmentSecuritiesInc. hile vakasıdır. Bu vakada denetimden sorumlu denetim firması ortağının şirketin muhasebe hilesinin aktif bir katılımcısıdır (ki bu kişi daha sonra önemli bir hapis cezası almıştır). Buradaki hileli düzen, şirketin raporladığı finansal durumu kaba bir biçimde çarpıtan (yani arttıran) karmaşık bir dizi finansal türev işlemleri etrafında dönmekteydi. Söz konusu vakada denetim firmasının mutabakat ortağı (Mutabakat ortak, denetim çalışmalarında ikinci ortak incelemelerini yürüten denetim firmasının diğer ortağıdır. Mutabakat ortaklar, yayınlanacak denetim görüşünü destekleyen denetim kanıtlarını bağımsız ve yeni bir gözden geçirmesini sağlamayı amaçlamaktırlar) bu işlemleri incelediğinde, söz konusu işlemleri anlamamanın aşırı derecede zor olduğunu görerek sınırlı bir şekilde “ben bunu anlamıyorum bu yüzden lütfen bana sorun olmadığını söyle ve ben de imzalayım” demiştir. Denetim görevinden sorumlu denetim ortağının söz konusu işlemlerin uygun bir biçimde kaydedildiği iddiası üzerine mutabakat ortak susarak işlemleri imzalamıştır. Mutabakat ortağının karşı karşıya kaldığı, stres yapıcı belirsizliği ortadan kaldıran bu kararı daha sonraki yıllarda o ve firması için travmatik sonuçlar doğurmuştur (Knapp ve Kanpp, 2012: 42-43).

Çerçeveleme önyargısı, çoğu zaman, soruların, soru soranın daha ileri gündemiyle ilişkili olarak cevapları soruşturmak için çerçevenmeleri durumudur. Bu konudaki tipik örnek, eşini dövmekle suçlanan bir kişiye savcının “eşinizi dövmeyi ne zaman bıraktınız?” şeklindeki sorusudur. Çerçeveleme etkisi benzer şekilde siyasi kampanyalarda da görülebilir. Siyasi anket yapan araştırmacılar bu konuyla ilgili olarak katılımcıların kendi adaylarını destekleyici cevaplar vermek suretiyle gerçek yanıtlarını değiştireceklerini dikkate alarak, sorunun nasıl sorulduğundan ziyade sorunun kendisinin daha önemli olduğunu fark etmişlerdir. Müşteri işletmenin yöneticileri ve çalışanları bağımsız bir denetçinin rolünü ve amacını anlamak suretiyle kendi tercihlerine uygun denetim çıktısını ortaya çıkaran bir yolda denetçilere verilen kanıtları bir çerçeve içinde tutabilirler. Bir açık hava ve spor ekipmanı üretici olan North Face vakası çerçeveleme önyargısına örnek verilebilir. North Face vakasında şirket yöneticileri yılsonuna yaklaştığında şirketin faaliyet sonuçlarını arttırmak için, seçtikleri müşteriyle bir dizi hileli değiş-tokuş (takas) işlemleri düzenlemişlerdir. Denetçilerin önemlilik eşiklerine aşına olan şirket yöneticileri, denetçilerin amaçlarını dikkate alarak, şüpheli takas işlemleri organizasyonlarını denetimden geçebilmek için bu bilgiyi kullanmışlardır. ZZZZ Best CompanyInc. vakası çerçeveleme önyargısının bir diğer uç örneğidir. ZZZZ Best firmasının kurucusu olan BarryMinkow ve onun suç ortakları, işletmenin tüm muhasebe işlem döngüsünü, işletmenin fiili bir işletme olduğunu gösteren bir çeşit holograma çevirerek denetçiler dahil olmak üzere üçüncü tarafların aldatacak bir tasarım halinde getirmişlerdir (Knapp ve Kanpp,

2012: 43).

Ağıl önyargısı, bir bireyin sahip olduğu belirli bir özelliğin, sahip olduğu diğer özelliklerin kendi değerlendirmesine etkilemesine izin verme eğilimidir. Yapılan araştırmalar bir bireyin başka diğer bireyin çekiciliği hususundaki yargısının, diğer birey hakkındaki istihbaratın değerlemesini etkileyeceğini göstermiştir. Denetçiler açısından bakıldığında müşteri firmanın yöneticilerinin en belirgin kişisel özellikleri arasında teknik yetkinlik yer almaktadır. Bunun nedeni kurumsal icraatın başındaki kişinin teknik olarak yetkin olmalı olduğuna ilişkin basmakalıp düşüncedir. En azından özellikli bir sahada, denetçiler dürüstlük dâhil olmak üzere bireylerin diğer özelliklerini değerlerken şüphe duymamaya eğilimlidirler. Bu önyargı, denetçilerin müşteri yönetiminin itibari değerini kabul etmeye eğilimli olduğuna işaret eder. Sorun denetimleri ağıl önyargılarının örnekleriyle doludur. JackNicklaus tarafından kurulan halka açık bir şirket olan Golden BearGolf Inc. bu önyargıya bir örnektir. Yatırımcılar, medya ve diğer taraflar şirketin başarısında Nicklaus'un onlarca yıldır sporda baskın bir figür olduğu için şirketin başarılı olacağına inanmışlardır. Gerçekte ise SEC'in şirket ve denetçileri üzerinde yaptığı incelemeler Nicklaus'un iki astının tamamlanma yüzdesi metodunu (bu yöntem, hizmet sunumuna ilişkin işlemlerde söz konusu işlemin sonucunun güvenilir biçimde tahmin edilebildiği durumlarda, işlemle ilgili hâsılat dönem sonlarında işlemin tamamlanma düzeyi dikkate alınarak yansıtılmasıdır) kasıtlı bir biçimde yanlış uygulamak suretiyle şirketin beklenmeyen orta karar gelir ve karlarını şişirdiklerini göstermiştir. SEC ayrıca şirket denetçilerinin, kendi denetimleri esnasında yöneticileri sözlü ifadelerine ağırlıklı olarak dayandıkları sonucuna varmıştır. Ağıl önyargıyla bağlantılı olarak denetçiler, müşteri firmada anahtar bir yönetim pozisyonuna sahip eski bir meslektaşları tarafından yapılan beyanlara fazlasıyla güvenme eğilimi içindedirler. Hâlbuki eski meslektaşlarının eskiden dürüst denetçiler olmaları, onların ifadelerinin tartışılmaz denetim kanıtı olarak sonradan kabul edilmesi anlamına gelmemektedir. Bir ev yeniden modelleme şirketi olan AMRE Inc. vakasında, SEC şirket denetçilerinin eski bir meslektaşlarının dürüstlüğü ve önceki deneyimlerine dayalı olarak, meslektaşlarının onaylanmamış ifadelerine uygun olmayan bir şekilde dayandıklarını belirlemiştir (Knapp ve Kanpp, 2012: 43).

Rasyonel olmayan genişleme önyargısı, diğer karar vericilere benzer şekilde denetçilerin aldıkları kararların yanlış olduğunu düşündüren yeni kanıtlara rağmen, geçmişte verdikleri bir kararı destekleyici bir konumda olma eğilimleridir. Bu önyargı çıpalama ve düzeltme önyargısıyla ilişkili olup geniş bir biçimde, yatırımcıların sık sık kullandıkları “değmeyecek bir şey için çok para harcamak” yani “batık maliyet yanlışı” olarak adlandırılır. Bir biyo teknoloji firması olan LigandPharmaceuticalsInc. vakası bu önyargıya örnek olarak verilebilir.

LigandPharmaceuticalsInc.’in denetçileri, şirketin tanıttığı birkaç yeni ürüne ilişkin satış iadeleri karşılıklarının yeterliliklerini değerlemek durumunda kaldıklarında, karşılıkları değerlendirdikten sonra müşterinin iyi niteli bir çaba ile hesabın dönem sonu bakiyesini tahmin ettikleri ve bakiyenin makul olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gerçekte ise daha sonra, karşılıkların önemli derecede küçük olduğu, gerçek getiri oranları ile görülmüştür. Kanıtlara rağmen müşteri ve denetçiler müteakip mali yıl esnasında projekte edilen orijinal getiri oranlarına bağlılıklarını sürdürerek, kendi yorumlarını tekrar onayladılar. Denetim firması SEC tarafından uygulanan yaptırımlarla, müşterinin karşılıklarını arttırması hususunda teşvik edici olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Knapp ve Kanpp, 2012: 43).

Yanlış konsensüs önyargısı, karar alıcıların başkalarıyla olan mutabakatlarını abartma eğilimidir. Bu önyargı, sıklıkla astların üstlerine kendilerini sevdirmeye yönelik “izlenim yönetimi” taktikleriyle meşgul oldukları istihdam ortamlarında kendini göstermektedir. Örneğin, ast denetçiler üstlerinden puan almak amacıyla üstlerinin ifade ettiği görüşlere çabucak katılırlar. Bir denetim ekibine atanan bireylerin arasında tipik olarak deneyim ve uzmanlık açısından eşitsizlikler vardır ve astlar üstlerinin kararlarına itiraz hususunda isteksizdirler. Flight Transportation Corporation (FTC) vakası buna örnektir. SEC, FTC’nin denetim müdürü olan denetçinin denetim esnasında FTC’nin bir gelir tahakkukuyla ilgili olarak çıkan bir tartışmada iddiasında direnmekten vazgeçtiğine işaret etmiştir. Başlangıçta denetim müdürü, denetim görüşünün yayınlanması sonrasında sahte olduğu belirlenecek, hava kiralama şirketinin birkaç milyon dolarlık şüpheli gelire izin vermemesi gerektiği sonucuna ulaşmış olmasına rağmen bu konuyu ilgili denetim firması ortağıyla tartıştıktan sonra fikrini değiştirerek, denetim firması ortağının, müşteri tarafından yapılan gelir kaydını onaylayan kararını desteklemiştir. Denetim müdürü, firmanın kaydettiği gelire gerçekte hiçbir zaman inanmadığını SEC’in müfettişlerine daha sonra itiraf etmiştir. Denetim müdürü, eğer denetim şirketi ortağının pozisyonunu sorgulaması durumunda işini kaybedeceğinden belirterek ortağın nihai karar alıcı olduğunu dikkate alarak ortağın bakış açısında mutabık kaldığını belirtmiştir. SEC’in incelemesi sonrasında hem denetim müdürü (bir yıllık) hem de denetim şirketi ortağı (beş yıllık) askıya alınmışlardır (Knapp ve Kanpp, 2012: 43-44).

Aşinalık önyargısı, geçmişte karşılaşılan bir karar verme içeriğine benzer veya özdeş yeni bir karar verme içeriğinde aynı karar verme alternatifini seçme eğilimidir (Knapp ve Kanpp, 2012: 42). Örneğin bir denetçinin müşterisiyle bağlantılı olarak geçmişteki olumlu deneyimlerine güvenerek (mesleki özen ilkesinden saparak) cari yıldaki finansal raporlama riskinin geçen yıl ile aynı olduğu

yargısında bulunması durumunda ki bu durum kısaca SALY olarak adlandırılır (same as lastyear-SALY), bu önyargının açık etkisi olduğu söz konusudur. Bu önyargıya örnek olarak Happiness Express Inc. oyuncak şirketi vakası verilebilir. Bu vakada uzun zamandır firmanın denetimini yapan denetçilerin, müşterinin kredili satışlarındaki önemli değişikliklerin yılsonunda alacaklar hesabının yüksek miktarının tahsilât riskini bir önceki seneye kıyasen dramatik bir biçimde arttırdığı gerçeğine rağmen, alacakların net gerçekleştirilebilir değerinin önemli biçimde abartıldığı hususunu keşfetmekte başarısız oldukları görülmektedir. (Knapp ve Kanpp, 2012: 41-42).

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Denetim çalışmalarının başarısı, denetim sürecinde denetçilerin bağımsız hareket edebilmelerine bağlıdır. Bağımsızlık, denetim kalitesinin önde gelen bir belirleyicisi olup denetçilerin tarafsız mesleki yargılar geliştirebilmesi için göz önüne alınması ve değerlendirilmesi gereken önemli faktördür. Denetim sürecinin içerdiği zaman, maliyet, insan kaynakları vb. kısıtlar nedeniyle, denetim görüşünün oluşturulması esnasında belirsizlikle karşı karşıya gelen denetçilerin, bilişsel kısa yollardan faydalanması, bazen denetim başarısızlıklarıyla sonuçlanabilmektedir. Geçmiş yıllarda yaşanan muhasebe ve denetim skandalları, denetçi bağımsızlığının denetim başarısına olan etkisinin daha detaylı olarak incelenmesini gerektirmiştir. Denetim görüşünün oluşturulması, denetim çalışmasının bir takım çalışması olmasının sonucu olarak, çok katmanlı bir yaklaşımı betimler. Denetçilerin karar alma süreçlerinin daha iyi tanımlanması, denetim kalitesinin artırılmasında anahtar unsur görevini görmektedir. Denetçilerin bir denetim süreci içinde, denetim yargısını nasıl oluşturduklarının, tüm boyutlarıyla ele alınması hem uygulayıcılar hem de yasa koyucular açısından üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Araştırmada Kullanılan Yöntem

Bilişsel önyargılar psikolojik boyutlu davranışlar olup bireylerin geçmiş deneyimleriyle ilintilidir. Muhasebe ve denetim konularında artan bilgi ve deneyimin meslek mensuplarının bu önyargılara olan algulamalarını değiştirip değiştirmediği bu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Çalışmada bu amaca uygun olarak, araştırma modeli olarak ilişkisel tarama modelleri kapsamında kesit alma yaklaşımı, ilişkisel (nedensel) karşılaştırma araştırması türü seçilmiştir. Çalışma kapsamında araştırma sorusu doğrultusunda dört farklı gruba yönelik bir

anket çalışması yapılmıştır. Araştırma kapsamında onay önyargısı, mevcudiyet önyargısı, aşinalık önyargısı, çıpalama ve düzeltme önyargısı, belirsizlikten kaçınma, çerçeveleme önyargısı, ağıl önyargısı, rasyonel olmayan genişleme önyargısı ve yanlış konsensüs önyargısı olmak üzere dokuz önyargı biçimi ele alınmıştır. Çalışmanın araştırma kısmında bir anket vasıtasıyla, denetim dersi alan 66 öğrenci ile farklı denetim tecrübesine sahip 57 denetçiye bu önyargıların önemliliklerini değerlendirerek hangilerinin bir denetçi için daha dikkat edilmesi gereken bir husus olduğu sorularak, bu önyargılarını ifade etmeleri amacıyla beşli Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Katılımcılardan ifadelere 1-5 arasında değerler vermek suretiyle her bir önyargı tipi hakkındaki görüşlerini belirtmeleri istenmiştir (1: Denetçi bağımsızlığı için hiç önemli değil, 5: Denetçi bağımsızlığı için çok önemli).

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Kapsamı

Çalışmada kullanılan tarama modelinin yapısal sınırlılığı olan veri bulma ve kontrol güçlükleri araştırmanın sınırlılıkları olarak değerlendirilebilir. Çalışma kapsamında, anket çalışmasının yürütüldüğü öğrenci ve denetçi gruplarının, sayısal anlamda göreceli küçük gruplar olması, çalışma bulgularının gözlenen bireyler dışında genellenebilirliğini olumsuz etkilemekle birlikte elde edilen bulguların geçerlilik olasılığının yüksek olduğu söylenebilir. Çalışma esasen iki adımlı bir araştırma olarak planlanmıştır. Artan mesleki bilgi ve tecrübenin denetçilerin önyargılar üzerindeki algılarına olan etkisinin belirlenmesinde hem belli bir başlangıç noktasının alınmasını hem de incelenen birimlerin belli aralıklarla tekrar gözlemlenmesini gerektirir. Bu nedenle bu artan mesleki bilgi ve tecrübe ile önyargı algılamaları arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi ilerleyen yıllar içinde aynı inceleme grubuna anketin tekrar yapılması planlanmaktadır. Bu amaçla çalışmaya katılan öğrencilerin mezuniyetlerine müteakip denetim mesleğini seçen kısmına yönelik bir mezun izleme çalışması yapılması bu araştırmanın gelecekteki ikinci adımını oluşturacaktır. Bu anlayış doğrultusunda yine benzer şekilde ankete katılan denetçilere ilerleyen yıllarda anketin tekrar yapılması planlanmaktadır. Böylelikle çalışmanın yordayıcı korelasyon araştırması olarak (eğitim seviyeleri, mesleki sertifikalar, lisanslar vb. değişkenlerde dikkate alınarak) yapılması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Çalışma kapsamında 123 adet kullanılabilir durumda olan anket elde edilmiştir. Katılımcılara ait genel bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Anket Katılımcılarına İlişkin Bilgiler

Katılımcılar	Erkek Katılımcılar	Kadın Katılımcılar
Denetim dersi alan öğrenciler	30	37
0-3 yıllık tecrübeye sahip denetçiler	18	13
4-6 yıllık tecrübeye sahip denetçiler	12	4
7 yıl ve üzeri tecrübeye sahip denetçiler	6	3
Toplam	66	57

Katılımcıların her bir ifadeye verdikleri yanıtların ortalamaları alınıp sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlardan erkek katılımcılara ilişkin olanlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Erkek Katılımcıların Önyargılara İlişkin Algıları

Önyargılar	Öğrenci			0-3 yıl deneyimli denetçi			4-6 yıl deneyimli denetçi			7 yıl ve üzeri deneyimli denetçi		
	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS
Onay Önyargısı	1	3,67	1,098	2	3,61	1,088	7	3,27	1,125	6	3,45	1,214
Mevcudiyet Önyargısı	9	3,47	1,223	8	3,46	1,214	6	3,30	1,154	7	3,42	1,097
Aşinalık önyargısı	8	3,51	1,214	7	3,52	1,196	4	3,34	1,126	5	3,47	1,122
Çıpalama ve Düzeltme Önyargısı	4	3,57	1,110	5	3,54	1,227	3	3,35	1,098	3	3,55	1,124

Belirsizlikten Kaçınma Önyargısı	3 3,61 1,109	3 3,59 1,197	2 3,38 1,217	1 3,58 1,078
Çerçeveleme Önyargısı	7 3,52 1,165	9 3,38 1,214	8 3,26 1,097	8 3,37 1,127
Ağıl Önyargısı	6 3,54 1,178	4 3,57 1,224	9 3,21 1,217	9 3,34 1,078
Rasyonel Olmayan Genişleme Önyargısı	5 3,56 1,211	6 3,53 1,186	5 3,31 1,094	4 3,51 1,137
Yanlış Konsensüs Önyargısı	2 3,64 1,104	1 3,62 1,074	1 3,41 1,131	2 3,56 1,106

S: Sıralama; Ort.: Ortalama; SS: Standart Sapma

Tablo 2’de yer alan erkek katılımcılara ait sonuçlar incelendiğinde, denetim dersi alan öğrencilerin sırasıyla onay önyargısı, yanlış konsensüs önyargısı ve belirsizlikten kaçınmayı denetçileri etkileyebilecek en önemli üç önyargı olarak belirledikleri görülmektedir. Benzer şekilde mesleğe yeni atılan asistan pozisyonundaki erkek denetçiler bu sıralamayı yanlış konsensüs ön yargısı, onay ön yargısı ve belirsizlikten kaçınma olarak belirlemişlerdir. Bu iki sıralama dikkate alındığında erkek katılımcıların müşteri işletme yönetimleri ile kıdemli denetçilere kendi görüş ve düşüncelerini aktarmak hususunda tereddüt içerisinde oldukları söylenebilir. Bilindiği üzere denetim çalışmalarına yeni katılan ve mesleki bilgisi sınırlı asistan pozisyonundaki denetçiler, mesleki bilgi ve tecrübesi yüksek müşteri firmanın yöneticileriyle karşı karşıya kalmaktadır. Denetim faaliyetinin bir takım çalışması olması nedeniyle denetim süreci içinde yer alan kıdemli denetçilerin işbaşı eğitim ve rehberliğinin bu konuda önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Genç denetçiler, müşterilerine ve kıdemli denetçilere nasıl yaklaşacaklarını kestirememekte bilgi ve tecrübelerinin eksikliğiyle elde ettikleri denetim kanıtlarını nasıl yaklaşmaları gerektiğini bilememektedirler. Tecrübe eksikliğinin bir sonucu olarak genç denetçi adayları ve mesleğe yeni başlayan denetçilerin daha fazla yardım ve desteğe olan ihtiyaçlarının bu önyargılar konusundaki tutumlarını şekillendirdiği söylenebilir. 4-6 yıllık denetim tecrübesine sahip erkek katılımcılar söz konusu sıralamayı yanlış konsensüs ön yargısı, belirsizlikten kaçınma ve çıpalama-düzeltilme önyargısı saptamışlardır. 7 yıl ve üzeri denetim tecrübesine sahip katılımcılar ise bu en önemli üç önyargı sıralamasını belirsizlikten kaçınma, yanlış konsensüs önyargısı ve çıpalama-düzeltilme önyargısı belirlemişlerdir. 4-6

yıllık denetim tecrübesine sahip kıdemli denetçi ve müdür yardımcısı pozisyonundaki denetçiler ile 7 yıl ve üzere deneyime sahip müdür ve kıdemli müdür pozisyonundaki denetçilerin ön yargı sıralamaları incelendiğinde çıpalama-düzeltme önyargısının ön plana çıktığı görülmektedir. Artan denetim tecrübesine paralel olarak denetçilerin denetim sürecinin başlangıcında oluşturdukları tahminlere bağlı kalmalarının yarattığı olumsuz durum olarak tanımlanabilecek olan bu önyargının önemli bir tehdit olarak algılandığı söylenebilir. Denetçilerin yaptıkları denetimler sonrasında ortaya çıkan bazı hatalar karşısında bu önyargı türüne daha fazla önem verdikleri ifade edilebilir. Ankete katılan erkek katılımcıların en az önemli olarak gördükleri önyargılar incelendiğinde benzer bir şekilde üniversite öğrencileri ile asistan pozisyonundaki denetçilerin sıralamalarının birbirlerine yaklaşık olduğu görülmektedir. Buna göre mevcudiyet önyargısı, aşinalık önyargısı ve rasyonel olmayan genişleme önyargısı en az önemli üç bilişsel ön yargı olarak tanımlanmıştır. Ankete katılan kıdemli denetçiler ile kıdemli denetim müdürlerinin cevapları dikkate alındığında bu sıralamanın ağıl ön yargı, çerçeveleme ön yargısı ve onay veya mevcudiyet yargısı olarak değişim gösterdiği görülmektedir. Zaman içinde artan mesleki bilgi birikimi ve deneyim ile birlikte en az öneme sahip önyargı algılamalarında bir değişim yaşandığı ifade edilebilir. Buna göre ilerleyen zaman içinde daha fazla denetim vakasıyla karşılaşan denetçiler mesleğe başladıklarında önemsiz gördükleri bu önyargıların önemlerinin arttığını düşünmektedirler.

Ankete katılan kadın katılımcıların verileri incelendiğinde bilişsel önyargılar hakkında farklı algılamalara sahip oldukları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Kadın Katılımcıların Önyargılara İlişkin Algıları

Önyargılar	Öğrenci			0-3 yıl deneyimli denetçi			4-6 yıl deneyimli denetçi			7 yıl ve üzeri deneyimli denetçi		
	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS	S	Ort.	SS
Onay Önyargısı	5	3,65	1,211	2	3,62	1,142	4	3,49	1,142	5	3,51	1,088
Mevcudiyet Önyargısı	4	3,68	1,101	5	3,52	1,285	5	3,48	1,164	7	3,47	1,136

Aşinalık önyargısı	8 1,247	3,41	7	3,48	1,079	6	3,46	1,128	6	3,49	1,127
Çıpalama ve Düzeltme Önyargısı	9 1,174	3,37	8	3,44	1,213	7	3,44	1,078	2	3,61	1,098
Belirsizlikten Kaçınma Önyargısı	3 1,107	3,70	4	3,54	1,216	2	3,54	1,087	1	3,62	1,074
Çerçeveleme Önyargısı	7 1,197	3,57	9	3,38	1,217	9	3,40	1,179	9	3,41	1,197
Ağıl Önyargısı	6 1,067	3,61	6	3,51	1,108	8	3,42	1,124	8	3,44	1,179
Rasyonel Olmayan Genişleme Önyargısı	2 1,084	3,71	3	3,58	1,149	3	3,51	1,124	4	3,55	1,213
Yanlış Konsensus Önyargısı	1 1,076	3,73	1	3,64	1,046	1	3,58	1,124	3	3,58	1,117

S: Sıralama; Ort.: Ortalama; SS: Standart Sapma

Tablo 3'te de görüleceği üzere, ankete katılan üniversite öğrencilerine göre denetim süreci içinde dikkate alınması gereken en önemli önyargılar yanlış konsensüs önyargısı, rasyonel olmayan genişleme ön yargısı ve belirsizlikten kaçınmadır. Asistan pozisyonundaki kadın denetçilerde bu önem sıralaması yanlış konsensüs önyargısı, onay önyargısı ve rasyonel olmayan genişleme önyargısı şeklinde oluşmuştur. Kıdemli kadın denetçiler ve kadın denetim müdürlerinin cevapları incelendiğinde bu sıralamanın değiştiği görülmektedir. Kıdemli kadın denetçiler bu sıralamayı yanlış konsensüs önyargısı, belirsizlikten kaçınma ve rasyonel olmayan genişleme önyargısı olarak ifade ederken; kıdemli bayan denetim müdürleri belirsizlikten kaçınma, çıpalama-düzeltme önyargısı ve yanlış konsensüs önyargısı olarak bu önem sıralamasını tayin ettikleri görülmektedir. Kadın katılımcılara göre en az önemli önyargı tiplerinin üniversite öğrencileri ve asistan kadın denetçiler için çerçeveleme önyargısı, çıpalama-düzeltme önyargısı ve aşinalık önyargısı olduğu görülmektedir. Kıdemli kadın denetçiler ve kadın denetim müdürlerinde çerçeveleme önyargısı, ağıl önyargısı son iki sırayı almaktadır.

Her bir önyargı ile erkek katılımcıların öğrenci, 0-3 yıl tecrübeli asistan, 4-

6 yıl tecrübeli kıdemli denetçi ve 7 yıl ve üzeri deneyimli denetim müdür grupları arasında farklılıklar olup olmadığının belirlenmesi tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde gruplar arasındaki farkı belirlemek için Tukey testi kullanılmış olup, anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ alınmıştır. Erkek katılımcıların buldukları grup ile onay önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:4,512; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde erkek öğrencilerin 4-6 yıl deneyimli erkek kıdemli denetçilere göre onay önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır. Erkek katılımcıların buldukları grup ile çıpalama ve düzeltme önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:3,254; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde erkek öğrencilerin 4-6 yıl deneyimli erkek kıdemli denetçilere göre çıpalama ve düzeltme önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır. Erkek katılımcıların buldukları grup ile belirsizlikten kaçınma önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:3,612; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde erkek öğrencilerin 4-6 yıl deneyimli erkek kıdemli denetçilere göre belirsizlikten kaçınma önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır. Erkek katılımcıların buldukları grup ile çerçeveleme önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:3,317; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde erkek öğrencilerin 4-6 yıl deneyimli erkek kıdemli denetçilere göre çerçeveleme önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır.

Her bir önyargı ile kadın katılımcıların öğrenci, 0-3 yıl tecrübeli asistan, 4-6 yıl tecrübeli kıdemli denetçi ve 7 yıl ve üzeri deneyimli denetim müdür grupları arasında farklılıklar olup olmadığının belirlenmesi tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde gruplar arasındaki farkı belirlemek için Tukey testi kullanılmış olup, anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ alınmıştır. Kadın katılımcıların buldukları grup ile çıpalama önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:3,438; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde kız öğrencilerin 7 yıl ve üzeri deneyimli kadın müdür denetçilere göre çıpalama önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır. Bulunan diğer farklılık da rasyonel olmayan genişleme önyargısındadır. Kadın katılımcıların buldukları grup ile rasyonel olmayan genişleme önyargısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F:3,736; $p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplarda olduğunun belirlenmesi için yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde kız öğrencilerin 7 yıl ve üzeri deneyimli kadın müdür denetçilere göre rasyonel olmayan genişleme önyargısı düzeyleri yüksek çıkmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Denetim süreci içindeki en önemli unsur hiç şüphesiz denetçilerin kendileridir. Bağımsız ve tarafsız bir denetim görüşünün oluşturulması noktasında denetim kanıtları toplayarak bunları değerlendirmek durumunda olan denetçiler zaman, maliyet, insan kaynakları vb. kısıtlamalar nedeniyle sıklıkla, belirsizlik ile karşı karşıya gelmektedirler. Bilişsel önyargılar belirsizlik altında karar vermek durumundaki bireyler tarafından kullanılan zihinsel süreçlerdir. Bilişsel önyargılar karar almayı hızlandırmakta beraber bireylerin rasyonel olmayan kararlar almasına neden olabilmektedirler. Yaşanan muhasebe ve denetim skandalları incelendiğinde bu önyargıların denetçiler üzerinde açık olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan dokuz önyargı tipinin denetçiler tarafından nasıl algılandığı ve bu tehdit algılamasının artan mesleki bilgi ve tecrübe ışığında, zaman içerisinde değişim gösterip göstermediği, cinsiyetin önyargıların önemi konusundaki algılamayı değiştirip değiştirmediği incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre önyargılara ilişkin önem sıralamalarının erkek ve kadın katılımcılarda farklı olduğu ancak artan mesleki bilgi ve tecrübe ışığında benzer hale geldiği söylenebilir. Bir diğer ifade ile denetçilerin artan deneyimlerinin başlangıçta farklı olan algılamaları birbirine yakınlıktır ifade edilebilir. Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu başlangıçta en önemsiz olarak değerlendirilen bazı önyargıların artan mesleki tecrübe doğrultusunda meslek mensuplarının önyargı önem sıralamasını değiştirdiğidir. Mesleki bilgi ve tecrübenin eksikliği başlangıçta kıdemli denetçiler tarafından teyit edilmek ve kabul görmek isteyen deneyimsiz denetçiler için başlangıçta önemli bir unsur iken bu durum zaman içinde değişmiş ve artan mesleki sorumluluk etkisiyle belirsizlikten kaçınma önyargısı ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

AICPA (1992). American Institute of Certified Public Accountants, *Professional Standards*, New York, NY.

AICPA (1997). American Institute of Certified Public Accountants, *Serving the Public Interest: A New Conceptual Framework for Auditor Independence*, New York, NY.

Antle, R. (1984). "Auditor Independence", *Journal of Accounting Research*, 22(1), Spring: 1-20.

Beattie, V. and Fearnley, S. (2002). "Auditor Independence and Non-Audit Services: A Literature Review", *Institute of Chartered Accountants in England and Wales*, 4.

DeAngelo, L. E. (1981). "Auditor Size and Audit Quality". *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183-199.

Döm, S. (2003). *Yatırımcı Psikolojisi*, Değişim Yayınları, İstanbul.

European Commission (2002). Commission Recommendation of May 16, 2002 (notified under document number C(2002), 1873, 2002/590/EC., 37.

European Commission (2006). Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on Statutory Audits of Annual Accounts and Consolidated Accounts, Amending Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC and Repealing Council Directive 84/253/EEC.

ICAO (2015). Institute of Chartered Accountants of Ontario, Rule of Professional Conduct 204, www.cpaontario.ca

IESBA (2015). *Handbook of the Code of Ethics for Professional Accountants*, International Ethics Standards Board for Accountants, Edition, 10.

IFAC (2015), International Federation of Accountants. *ISA 500: International Standards on Auditing; Audit Evidence*, www.wou.edubeebej/.../chap005.ppt

ISB (2000). Independence Standards Board, "Statement of Independence Concepts: A Conceptual Framework for Auditor Independence", *Exposure Draft ED 00-2*.

Kahneman, D. and Tversky, A. (1979). "A Prospect Theory: An Analysis Of

Decision Under Risk”, *Econometrica*, 47, 263-291.

Karavardar, A. (2016). *Denetim Kalitesine Etki Eden Faktörler*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kendra, C. (2015). “10 Cognitive Biases That Distort Your Thinking”, <http://onlinepsychologydegreeschools.blogspot.com.tr/2015/09/10-cognitive-biases-that-distort-your.html>.

Knapp, M. C. and C. A. Knapp (2012). “Cognitive Biases in Audit Engagements – Errors In Judgment And Strategies For Prevention”, *The CPA Journal*, June, 40–45.

Knapp, M.C. (1985). “Audit Conflict: An Empirical Study of The Perceived Ability of Auditorsto Resist Management Pressure”, *The Accounting Review*, 60(2), 202-211.

Magill, H.T. and Previts, G.J. (1991). *CPA Professional Responsibilities: An Introduction*, Southwestern Publishing Company, Cincinnati, OH.

Moizer, P. (1994). *Review of Recognised Supervisory Bodies: A Report to the Department of Trade and Industry on the Audit Monitoring Process*, Department of Trade and Industry, London, 19.

Rubbins, S. P. and Judge, T. A. (2013). *Örgütsel Davranış*, Çeviri Editörü: İnci Erdem, Nobel Akademik Yayıncılık.

Schuetze, W.P. (1994). “A Mountain or A Molehill?”, *Accounting Horizons*, 8(1), 69-75.

SEC-U.S. (2001). Securities and Exchange Commission, Final Rules: Revision of the Commission’s Auditor Independence Requirements, RIN 3235-AH91, Effective date: February 5, 2001, www.sec.gov/rules/final/33-7919.htm.